

Tré ársins 2016 í fullum skrúða. Mynd: BJ

Tré ársins 2016

Skógræktarfélag Íslands valdi tré ársins þann 24. ágúst síðast liðinn. Tréð sem varð fyrir valinu að þessu sinni er alaskaösp (*Populus balsamifera* ssp. *trichocarpa*) að Garðastræti 11a (Hákoti) í Reykjavík og reyndist það við mælingu vera 17,5 m á hæð og 180 cm að ummáli í brjósthæð. Ævisaga trésins er ævintýri líkust en á einnig stoð í frumbersku ræktunarmenn- ingar hér á landi.

Meiðurinn fagri í Grjótaþorpinu

Þegar kom að því að velja tré ársins að þessu sinni höfðu borist fjórar tilnefningar. Stjórn Skógræktarfélags Íslands staldraði sérstaklega við erindi frá Þorbergi Hjalta Jónssyni skógfræðingi. Ekki er úr vegi að birta hluta af hans greinargerð um þessa merku alaskaösp.

Við steinbæinn Hákot stendur glæsileg alaskaösp sem setur mikinn svip á byggðina í Grjótaþorpi. Öspin er bæði stór og sérkennilega löguð. Tréð er stofnsvert og krónan er mikil um sig. Hún breiðir hnýttar greinar óreglulega út frá bolnum í allar áttir. Í formi minnir tréð á gamla eik á evrópskum akri eða við virðulegan herragarð. Neðri greinarnar eru þykkar, snúnar og nærri láréttar meðan efstu greinar teygjast upp í átt að himinhvolfinu og gnæfa yfir Hákotsbæinn. Þegar gengið er upp Fischersund er tréð í forsæti og gerir byggðarmyndina hlýlega. Að vetri nýtur sérkennilegt greinaformið sín og tréð er ákaflega frítt þegar snjór leggst yfir. Á sumrin er grænt laufhafið ávöl, síkvik og fögur myndræn andstaða við fjölbreytt form gömlu húsanna í Grjótaþorpi. Fischersund er fjölfarin leið upp af Langafortovi (Aðalstræti) þar sem er upphaf byggðar í Reykjavík. Vegfarendur bæði íslenskir og erlendir stoppa við

tréð og taka af því myndir ásamt gömlu húsunum.

Gamli Hákotsbærinn frá 1893, Hildibrandshús byggt 1901 og Mjóstræti 2 reist árið 1902 mynda byggðarumgjörð asparinnar á Hákotslóð. Lengi höfðu skipulagsyfirvöld horn í síðu hverfisins og vildu ryðja þar öllu gömlu um koll og reisa nútíma „glæsimiðbæ“. Á áttunda áratugnum var numið staðar, ekki síst vegna fjöldahreyfingar húsafriðunar- fólks sem vildi varðveita gömlu húsinn og byggðaranda hverfisins. Ragnheiður Þorlákisdóttir í Hákoti og nágrannar hennar í Hildibrandshúsi, María Gunnarsdóttir og Gérard Lemarquis, voru meðal þeirra íbúa hverfisins sem lögðu sál sína í að endurnýja gömlu húsinn í Grjótaþorpi.

Systurnar Franciska Olsen (t.v.) og Vilhelmina Bernhöft við garðyrkjustörf í Garðastræti 9 árið 1939. Mynd: Ingibjörg Markúsdóttir

Garðastræti 9 árið 1939. Mynd: Ingibjörg Markúsdóttir

Sagan og andinn var varðveitt á sama tíma og húsin uppfylla kröfur um nútíma líf og þægindi.

Á níunda tug síðustu aldar voru gömlu húsin rifin frá Vesturgötu og langleiðina að Fischersundi og reist þar steinsteypubákn. Meðan á þessu stóð var engu eirt sem fyrir var. Á næstu lóð norðan við gamla Hákotsbæinn stóð alaskaösp, sérkennilegt tré og óreglulegt að lögun. Ragnheiður fékk því framgengt að trénu var bjargað. Þannig var þessum nýbúa í íslenskri mold forðað í fóstur þeirra sem börðust fyrir varðveislubyggingarsöguarfs Íslendinga og fagurs og fjölbreytts borgarumhverfis. Þetta er tréð sem nú er bæjarprýði í Grjótaborpi. En átökunum lýkur aldrei. Trjá- og húsaarfi borgarinnar er ógnað sem aldrei fyrr. Grónum hverfum með gördum sem fóstur líf, hvort heldur mannlíf eða fuglasöng, er breytt í lífvana steinsteypu. Aspir eru úthrópaðar og virðast rétttræpar

hvar sem til þeirra næst. Gróið umhverfi og gömul vel hirt hús er það umhverfi sem fólk og ferðamenn sækjast eftir. Í gömlum trjám og húsum eru falin bæði menningarleg og félagsleg verðmæti.

Tréð á Hákotslóð er ekki aðeins bæjarprýði heldur er í því fólgin saga sem gefur mikilvæga bendingu um bæjarskipulag og mannlíf. Segja má að það vísi veginn í víðari skilningi, hvernig í senn má varðveita það besta í íslenskri menningu og hefðum, en um leið hvernig taka má við uppbyggilegum straumum utan frá. Saman verði til meiri gæði en hvort um sig gæti skilað.

Merkileg og einstök saga þessa trés var eitthvað sem fór því ekki milli mála og því var ákvörðun stjórnar Skógræktarfélagss Íslands auðveld að þessu sinni og ekki nokkrum vafa undirorpin. Hér var

kominn fullkominn frambjóðandi í mörgu tilliti og verðugur sæmdarheitisins Tré ársins 2016.

Saga af björgunarafreki

Til að forvitnast nánar um sögu trésins var rætt við Ragnheiði Þorláksdóttur, eiganda Hákots og fer hér frásögn hennar, svo til óbreytt, af björgunarafrekinu.

Það er árið 1985 að Olsenshús, sem er Garðastræti 9, hér við hliðina á Há koti, er flutt yfir í Grjótagötu 6. Það var Ríkharð H. Hörðal forvörður, góður vinur minn, sem lét flytja húsið. Nú, svo líður og bíður fram á næsta ár og í júlí 1986 er komið að því að byggja á lóðinni í Garðastræti 9. Garðurinn stóð í miklum blóma ásamt runnum og trjám og þar með talinni öspinni góðu sem bar af öðru trjákenndu. Ég frétti það svo síðar að eigendur munu hafa rætt eitthvað við borgina um það hvort hægt væri að bjarga eða nýta eitthvað af gróðrinum í garðinum til gagns í borgarlandinu en engin viðbrögð komu úr þeirri átt. Því taldi verktakinn sig vera í fullum rétti að hefja framkvæmdir. Þegar hér var komið sögu vildi svo til að við mæðgurnar sváfum yfir okkur þennan tiltekna morgun en ég var vön að vakna kl. sjö að morgni og fara með dóttur mína í leikskólann. Að þessu sinni vakna ég óvenjulega seint, að ganga níu, og þá er verktakinn tekinn til starfa. Búið er að saga niður öll trén og liggja þau eins og hráviði um allan garð fyrir utan öspina. Það var annað hvort slysi eða forlögin sem réðu að ekki var komið að öspinni sem var fallegasta tréð í garðinum. Ég sé um leið og ég þurrka stíurnar úr augunum að garðurinn lítur út eins og eftir loftárás og þarna var allt á fullu. Nema hvað að ég næ að hlaupa út í náttserknum, veifandi og kallandi til verktakans: Stopp, stopp, stopp! Næ loks sambandi og bið hann um að hætta. Segi honum að þetta sé bara of gamalt tré til þess að það sé forsvaranlegt að því sé mokað sísvona burt. Má ég ekki reyna að ná sambandi við Jóhann Pálsson garðyrkju-

stjóra og bera þetta undir hann? Það eru helgisþjöll að láta þetta tré fara svona. Jóhann var þá nýbúinn taka við embætti garðyrkjustjóra Reykjavíkur. Verkstjóranum hlýtur náttúrulega að hafa þótt þetta framtak mitt í hæsta máta undarlegt enda útgangurinn á mér þarna í morgunsárið mjög óvenjulegur.

Enda segir hann um leið og mesta geðshræringin er liðin hjá: Heyrðu mig, góða kona. Þú ferð ekki fram á lítið. Veistu hvað klukkutíminn kostar hjá okkur með þessar vélar og mannskap. Ég man nú ekki upphæðina nákvæmlega en hugsaði sem svo að þetta væri álíka upphæð og vikukaupið hjá mér. Staðan hjá mér var greinileg strax orðin mjög veik.

En verkstjórinn hugsar sig þó aðeins um og segir svo: Jú, við gefum þér 10 mínútur til að hringja. Ég skýst því inn, klukkan er rúmlega níu, og hringi í borgina og bið um Jóhann en hann er þá nýfarinn inn á fund. Ég bið því viðkomandi sem svaraði að koma miða inn til Jóhanns um að hringja strax í mig. Þegar ég kem svo út þá sé ég að verkstjórinn er að ræða málin. Komin er stór grafa og byrjað er að rusla og moka m.a. trjágróðri sem þarna liggur eins og hráviði upp á vörubíl. Ég segi þeim að ég sé búinn að koma skilaboðum til Jóhanns og ég eigi von á því að hann hringi á hverri stundu. Sá sem var verkstjóri segir við mig: Við erum búnir að ræða málin og sjáum að þetta er þér hjartans mál og því höfum við ákveðið að gefa þér þrjá klukkutíma áður en við aðhöfumst nokkuð frekar. Hvílíkir höfðingjar, segi ég að bragði. Ekki átti ég von á þessu. Þetta gæti þá enn bjargast. Hefst nú mikið taugatrekkelsi, þar sem ég reyni með öllum ráðum að koma skilaboðum til Jóhanns. En tíminn líður og ég sé að þetta hangir allt á bláþræði. Klukkan er svo orðin tólf og ég heyri að vélarnar eru settar í gang og ég þorði ekki fyrir mitt litla líf að gægjast út. Ég reyndi þó, sagði ég með sjálfri mér. Nema hvað að ég heyri svo dynk og hélt þá að eitthvað

Myndin er tekin árið 1971 við Garðastræti 9 og hér má sjá öspina vinstra megin, með löngum ársprota. Hægra megin er reyniviður sem fór forgörðum árið 1986 eins og kemur fram í greininni. Hlaðinn garður framan við húsið er að mestu horfinn. Mynd: Robert Guillemette

hefði komið fyrir. Þá voru þeir búnir að moka trénu upp með rótum og skella því á lóðina hjá mér. Aldrei hvarflaði að mér í þessu havaríi að tréð ætti að setja í garðinn hjá mér. Ég sá fyrir mér að borgin tæki það og nýtti á góðum stað. Í því að ég er að fara út er barið að dyrum. Þar er kominn Jóhann garðyrkjustjóri og segir, að hann hafi fengið áriðandi skilaboð frá mér. Þannig að ég ákvað að drífa mig. En hvað er í gangi, spyr hann. Við förum svo út í garðinn þar sem verið er að ganga frá. Jóhann fer strax að ræða við verkstjóran. Hann segir við hann og starfsmennina: Piltar mínir, þið getið ekki skilið konuna hér eftir með tréð úti á miðju túni og ræturnar hér út um allt. Þetta gengur ekki, þið verðið að ganga almennilega frá þessu. Grafa almennilegt stæði og moka svo að trénu. Greinilegt var að þeir hlustuðu á Jóhann og gengu strax í að útbúa sess fyrir tréð og fóru svo nákvæmlega eftir fyrir mælum, enda stóð hann yfir þeim meðan á þessu stóð.

Þegar þessu var svo lokið segir Jóhann: Það er nú gott að þetta er komið í jörðina en það er nú alls ekki víst að þetta heppnist hjá okkur. Tréð er fulllaufgað og með svona meðferð er ekki á vísan að róa. En það er hins vegar eitt sem er hliðhollt, það er að hér er góður jarðvegur og hér hefur verið ræktað um langan aldur þannig að jarðvegurinn er frjósamur. En þú verður að vökva tréð daglega fram eftir sumri og fram á haust þar til fer að frysta. Síðan brýndi hann fyrir mér að þiggja engan áburð á tréð, hvorki úrvals hæsnaskít úr Flóanum né vítamín frá Kanada, því það gæti stuðað tréð. Eftir þessu fór ég samviskusamlega, með einni undantekningu. Vinur minn og mikill ræktunarmaður, Pétur Haraldsson, eigandi VBK, Vesturgötu 4, sagði mér að láta tvær greinar fjúka til að létta á trénu og þá mundi allt fara vel.

Við mæðgurnar tókum þessa ábendingu Jóhanns svo alvarlega að við förum vart af bæ þetta sumar. Við vökvuðum tréð a.m.k.

einn klukkutíma á kvöldin og eitt kvöldið hafði það nú gleymst og þá vaknaði dóttir mín upp með andfælum um miðja nótt og segir; Mamma, mamma, við gleymdum að vökva, svo enn var ég mætt í náttserknum út í garð en nú með slöngu í hendi. Þannig fór að ekki frysti fyrr en í nóvember þetta ár og þá fyrst var hætt að vökva.⁴

Forsagan

Að sögn Ragnheiðar er sennilegast að Franciska Olsen, sem bjó í Garðastræti 9, hafi gróðursett öspina. Franciska bjó þar ásamt systur sinni Vilhelmínu allt til æviloka árið 1957 en hún fæddist árið 1870. Franciska var af góðum borgaraættum og giftist Guðmundi Olsen kaupmanni, sem síðar varð slökkviliðsstjóri. Þau eignuðust tvö börn. Franciska helgaði sig mikið góðgerðamálum og var m.a. formaður Thorvaldsensfélagsins um skeið.

Sagt var að hún væri mikil blómakona og hefði ræktað fjölbreyttan blómgróður

Myndin er tekin í desember árið 1982, fjórum árum áður en tréð er flutt á Hákotslóðina. Mynd: Hanna Ásgeirsdóttir

Myndin er tekin 1986 og öspin komin á Hákotslóðina. Verktakinn sem rætt er um í greininni fékk leyfi hjá Ragnheiði til að koma fyrir vinnuskúr og gám á Hákotslóðinni meðan unnið var að byggingu íbúðarhúss á nágrennalóðinni. Mynd: Ásgeir Bjarnason

Undir launbelgum alaskaasparinnar 2012. Ragnheiður Þorláksdóttir les dagblað. Mynd: Jóna Þorvaldsdóttir

í garði sínum ásamt ýmsum berjarunnum og trjágróðri.³ Til er mynd af henni frá árinu 1939 að vökva tré. Þar er ekki um öspina góðu að ræða þar sem alaska-aspir bærast ekki til landsins fyrr en undir lok seinni heimsstyrjaldarinnar. Líklegast er að Franciska hafi orðið sér út um aspartré úr Gróðrarstöðinni í Fossvogi, upp úr 1950 eftir að Skógræktarfélag Reykjavíkur tók við rekstri hennar. Árið 1950 fór Einar G.E. Sæmundsen, framkvæmdastjóri Skógræktarfélags Reykjavíkur, í fræsöfnunarferð til Alaska og skrifar um þá ferð grein í Skógræktar-

ritið 1951-1952.¹ Efniviðnum var komið fyrir í gróðrarstöðinni og byrjað að rækta aspartré til sölu. Árið 1953, fimm árum áður en Franciska fellur frá, eru seld eða afhent úr gróðrarstöðinni 1.690 aspartré.⁵ Það má því leiða líkur að því að Franciska, þrátt fyrir að vera komin á níræðisaldur, hafi með einhverjum hætti reynt að útvega sér aspartré um leið og færi gafst.

Til að átta sig betur á aldri asparinnar voru tekin tvö mismunandi borkjarnasýni úr henni nú í sumar, svo að segja í 50 cm hæð frá rótarhálsi. Annað þeirra sýndi 51 vaxtarár en hitt 49. Þetta segir okkur að við getum talið áhringi allt aftur til ársins 1965 en ekki lengra aftur í tímann. Hugsanleg skýring gæti verið sú að tréð hafi orðið fyrir skakkaföllum við vorhretið 1963, eins og sést reyndar víða á ösp frá þessum árum, og því ekki hægt að sjá áhringi fyrir þann tíma. Það er því niðurstaðan, þangað til annað kemur í ljós, að hin ágæta kona Franciska Olsen hafi á árunum 1952-1956 komið öspinni á legg og hnýttar greinar og útlitið beri nokkurn keim af erfiðum æskuárum.

Nokkur orð um alaskaöspina í Reykjavík

Alaskaöspin er áberandi trjátegund í Reykjavík og þess vegna mikilvæg fyrir margra hluta sakir. Alaskaöspin var ákaflega vinsæl til gróðursetningar í garða borgarinnar strax upp úr 1970 og fram undir síðustu aldamót. Í íbúðahverfum byggðum á þessum tíma er hún víða ráðandi, á meðan reyniviðurinn er ríkjandi í eldri hverfum borgarinnar. Hluti af vinsældum asparinnar var sjálfsagt það að auðvelt er að fjölga henni með græðlingum af eigin rammleik. Sér þess víða stað að fyrirhyggja um framhaldið hefur verið ærið takmörkuð; henni var sem sagt víða plantað of þétt. En það sem olli þessum vinsældum á sínum tíma var kannski umfram annað vaxtarþróttur tegundar-

innar. Hún var fljót að verða að því sem sóst var eftir, tré sem bar nafn með rentu. Árangurinn var sýnilegur á örfáum árum.

Þessar vinsældir og vaxtarhraði hafa haft mikið um það að segja hve skjólsælt er orðið víða í borginni. Í grein Einars Sveinbjörnssonar veðurfræðings í *Skógræktarritinu* árið 2012 kom fram að aukinn trjágróður og vaxandi byggð hefur dregið úr vindi á Reykjavíkursvæðinu um 0,1 m/s á hverjum áratug frá því um 1950.² Einar segir m.a. í grein sinni:

Ekki er hægt að aðskilja þátt vaxandi og hækkandi trjágróðurs frá sjálfri byggðinni og útbenslu hennar á síðustu áratugum. Vindur eykst alla jafna með hæð og í neðsta loftlaginu neðan 50 metra eða svo ræðst dempun vindsins af hrjúfleika yfirborðsins. Við köllum það líka yfirborðs-hrýfi eða einfaldlega hrýfi. Það er minnst yfir hafi, jöklum og sléttum eyðisöndum, en mest er hrýfið í stórborgum og í þéttu skóglendi. Breytingar á landnotkun sem leiða til aukins hrýfis draga því úr meðalvindi nærri yfirborði, þó svo að vindhraðinn hærra uppi haldist óbreyttur.

Þetta segir okkur eitt. Öspin, sem að eðli til er stórvaxin trjátegund, virkar eins og brimbrjótur á storm og vind. Lyftir og þrýstir vindinum upp í hærri loftlög, klýfur og dregur úr honum nær yfirborðinu. Hún skapar m.a. þetta hrýfi, sem Einar talar um í grein sinni.

En það er fleira sem kemur til með öspina. Vitað er að hún er öflugur fangari aðskotaagna frá umferð og undir krónum hennar fellur til mikið lauf á haustin sem myndar frjósaman jarðveg. Það elur svo af sér auðugt jarðvegslíf er gagnast fuglalífi sem dafnar í borginni sem aldrei fyrr. Aspirnar í borginni þjóna því íbúum hennar með margvíslegum hætti, auk þess sem þær auka á fjölbreytni og setja mark sitt á borgarhverfin. Borgarmyndin verður fyrir vikið litskrúðugri vor og haust, auk

Magnús Gunnarsson (t.h.) formaður Skógræktarfélags Íslands afhendir Ragnheiði Þorláksdóttir veglegan viðhafnarskjöld til staðfestingar á því að alaskaöspin í garði hennar var valin Tré ársins 2016. Mynd: BJ

þess sem nýjum tónum og angan er bætt við upplifun íbúanna, sumar jafnt sem vetur.

En það hafa því miður ekki allir horft á málið frá þessum bæjardryum. Í kjölfar glannalegra yfirlýsinga fyrrverandi borgarstjóra um aspir reis andúð og fordæming á öspum í borginni hvað hæst, því eftir höfðinu dansa limirnir. Það er umhugsunarefni hvað slíkur boðskapur getur haft neikvæð áhrif til lengri tíma á annars nokkuð græna umgjörð borgarinnar. Það

Hornleikur Lilju Valdimarsdóttur í upphafi viðburðarins setti hátíðarbrag á samkomuna. Mynd: BJ

má hins vegar hrósa borginni fyrir aukna áherslu á trjágróður á opnum svæðum, við umferðargötur og -eyjar. Þar notar borgin óhikað alaskaösp, enda hefur hún nægilegt rými og fær að vaxa til gagns fyrir menn og málleysingja. Það er enn mikilvægara í ljósi þess að stórvöxnum trjám í einkagörðum hefur snarfækkað á síðustu 10-15 árum. Þessi stóru tré ætti hins vegar að setja á valista þar sem þau eru afar mikilvæg fyrir fuglalíf og þjóna því hlutverki sem áður hefur komið fram, eru helsti skjólgjafi borgarinnar. Eftir því sem þeim fækkar, minnka samlegðaráhrifin. Höfum það hugfast.

Lokakafli um hátíðina

Eins og undanfarin ár hefur Skógræktarfélag Íslands, í samstarfi við Arion banka, haldið upp á valið á Tré ársins með viðburði. Að þessu sinni settu tónlistarmenn svip sinn á athöfnina en undir krónumikilli öspinni lék Lilja Valdimarsdóttir á horn og Ragnheiður Gröndal söngkona og Guðmundur Pétursson

gítarleikari fluttu lög. Þá flutti Sigurður Björn Blöndal borgarfulltrúi stutt ávarp og Guðjón Friðriksson sagnfræðingur rakti sögulegar staðreyndir.

Athöfnin við Hákot þótti takast með miklum ágætum enda veðrið upp á sitt besta. Túnið í Hákoti var þéttskipað og sýndu nánast allir helstu fjölmiðlar landsins viðburðinum áhuga.

Tréð í Hákoti hefur ávallt vakið athygli og verið gleðigjafi eigandans og umhverfisins frá upphafi. Vonandi verður svo um ókomin ár.

Heimildir

1. Einar G. E. Sæmundsen. 1950. Fræsöfnun í Alaska 1950. Ársrit Skógræktarfélags Íslands 1951-1952: 68-94.
2. Einar Sveinbjörnsson. 2012. Minnkandi vindur í Reykjavík – Þáttur trjágróðurs og vaxandi byggðar. Skógræktarritið 2012 (1): 27-32.
3. Minning Francisku Olsen. 1957. Morgunblaðið, 17.11.1957. Bls. 14.
4. Ragnheiður Porlákisdóttir. Munnleg heimild. Ágúst 2016.
5. Skýrslur skógræktarfélaganna árið 1953. 1954. Ársrit Skógræktarfélags Íslands 1954: 98-106.

Höfundur: BRYNJÓLFUR JÓNSSON